

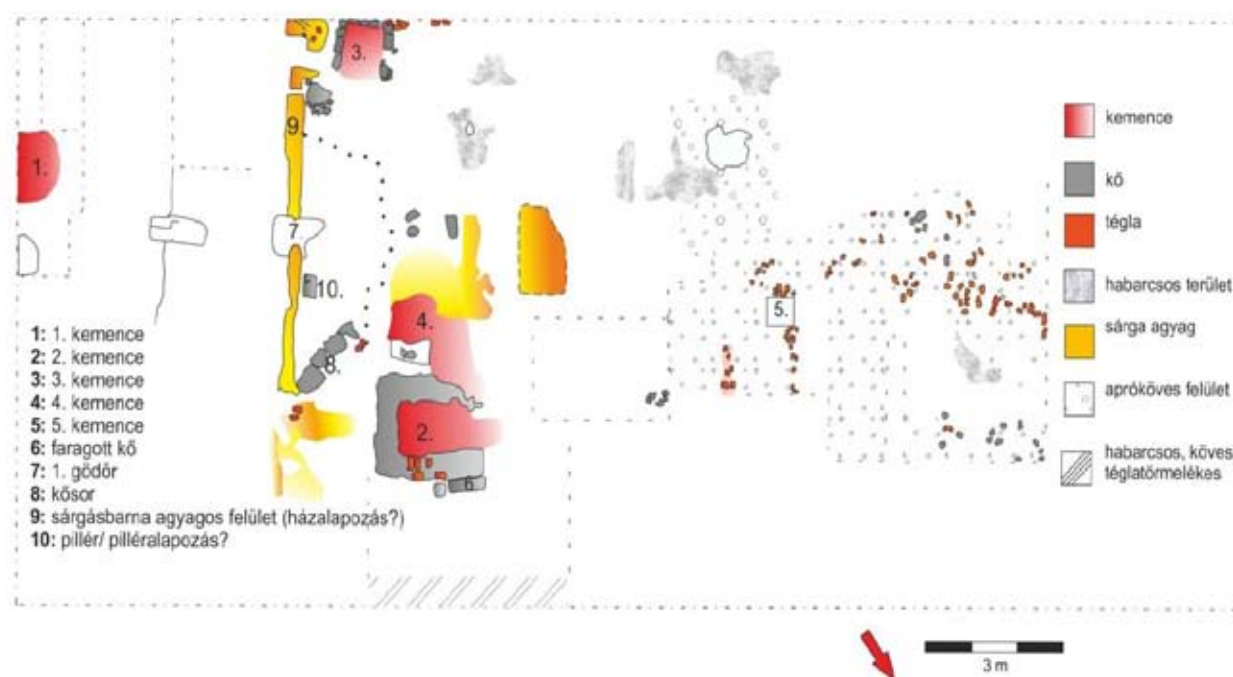
Bárdi Bogáta

**14. századi kályhaszemek Visegrád-
Ágasház (Fő utca 15. Hrsz:64/15.)
területéről**

2012

**MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD**

A lelőhely felszínrajza a teljes kibontás után

Visegrádon a Fő utca 15. alatti telken Kovács István végzett megelőző feltárást. A közel 500 m²-es terület kutatására 2005. augusztus 29. és november 8. között került sor. Számos objektumot, többek között 5 kemencét tártak fel a kutatott területen. Ebből az 1. számú kemence földbe mélyített kemence volt, míg a 2. számú szabályos U alakú rendelkező kemencét kötőanyag nélkül, patakkövekből és téglákból építették fel. Az objektum felmenő részét szintén téglákból alakították ki. Mellette került elő a 4. számú kemence, melyet a 2. kemence építésekor bonthattak el. A 3. számú kemence szintén patakkövekből épült és szabályos négyzet formájú volt. Ezen felül egy sárgásbarna agyagos felület is felszínre került, melyet egy faszervezetű ház alapozásaként értelmezhetünk. A terület északi, 11-es út felé eső oldalán pedig egy patakköves terület jelentkezett, amely feltehetőleg a járófelület, esetlegesen útfelület részét képezte. Ezen a területen található az 5. számú kemence, melyet szabályos formájú andezit kövekből építettek fel. Az egész területet több helyen habarcsos kősfirás foltok borították.

A feltárás nagyon gazdag leletanyagot eredményezett. A leletanyag nagy részét a kerámia

és az előkerült vastárgyak teszik ki. A vastárgyakhoz főként munkaeszközök, mint csákány, olló, kés tartozik. Ezenfelül sok szög, több tornyoslakat, ajtóvasalások, záruk, kulcsok, felülően sok sarkantyú és néhány rombusz alakú nyílhegy is előkerült. Legnagyobb mennyiségben a kerámiával számolhatunk, azon belül is a házikerámiával. A házikerámia legkülönbözőbb típusú kerütek elő a területről: fazekak, fedők, korsók, poharak, kancsók, mécsesek és ezek töredékei. A különböző típusba sorolható kályhaszemek és töredékeik is igen nagy számban mutatkoztak a területen. A vas és kerámia-tárgyak alkotta képet több kislelet és nagyszámú állatsont (sok halszájka és pikkely, nagypatások hosszúcsont töredékei) egészítik ki. A lelőhely keltezését pedig éremleletek erősítik meg.

A leletek és az objektumok értékelése alapján a lelőhelyet a 14. század második felében kezdték használni és a 14-15. század fordulóján hagyták fel. Ebben a korszakban Visegrád városa két külön egységre tagolódott, a német és a magyar városrészre. Délen feküdt a magyar városrész, a királyi palota területén, és/vagy attól északra pedig a német városrész. A magyar

város és a királyi palota közti közel 500 méteres szakasz kevésbé kutatott. Ennek a szakasznak a királyi palotához közelebb eső részén, a Duna-part mellett helyezkedik el a vizsgált lelőhely. Az írott források arra is rámutatnak, hogy a város és a királyi kúria egyidőben történő fejlődésével számolhatunk.¹ Így a vizsgált lelőhely feltételezhetően az egyik városrészhez tartozhatott. A magyar és a német városrész tényleges kiterjedése egyelőre még ismeretlen, így azt sem lehet eldönteni, hogy Visegrád – Ágasház lelőhely a 14. században melyik városrész területén feküdt. Az azonban biztos, hogy a vizsgált terület a városon belül helyezkedett el.

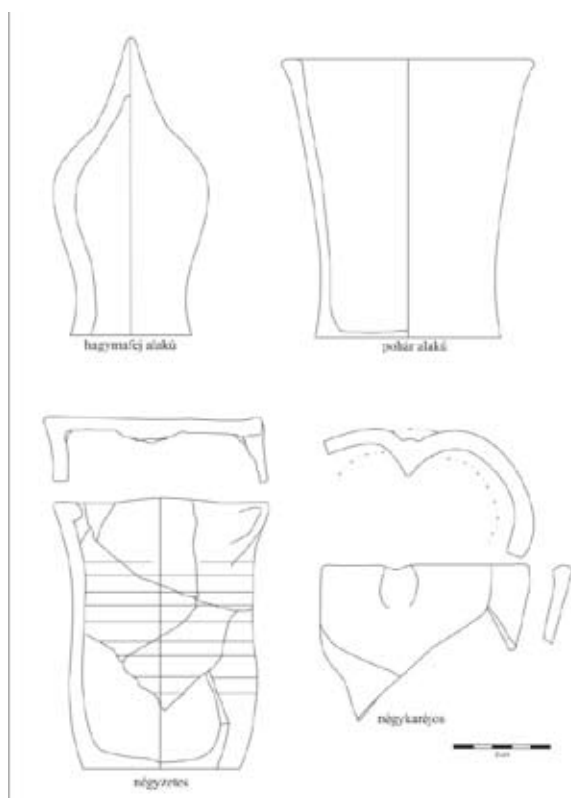
A lelőhelyen előkerült leletanyag feldolgozása folyamatban van, melynek egyik állomása volt az alább ismertetésre kerülő kályhaszemek értékelése is. A kályhaszemekből álló fűtőberendezés a 13. század folyamán alakult ki Svájc területén. A szemeskályha megjelenése jelentős változásokat eredményezett a lakáskultúrában. Az agyagkemencék oldalába kezdetben különböző cserépedényeket építhettek be, így növelve a fűtőfelületet.² A magyarországi leletanyagból hiányoznak a kezdeti edény és kályhaszem közötti átmeneti formák.³ Később már külön erre a célra korongolt kályhaszemeket illesztettek be a kemence falába. Ezek az új típusú berendezések nagyobb fűtőfelületükkel több meleget biztosítottak és megoldották a füsttelenítés problémáját is. A szemeskályhák fűtőnyílását általában a szomszéd helyiségben helyezték el. Magyarországon a királyi udvarban és annak környezetében jelent meg először ez a típusú fűtési forma, így Visegrádon is már a 14. század első felében számolhatunk szemeskályhákkal.⁴ Az Ágasház területéről 4 külön típusba sorolható kályhaszemek töredékei kerültek elő (3. kép): *hagymafej alakú, pohár alakú, négyzetes és négykaréjos kályhaszemek*. Az egyes csoportoknál az apróbb formai eltérések mellett néhol jelentős méretbeli különbségek is mutatkoztak. Összesen 104 töredék és ezen belül néhány ép darab került feldolgozásra.

A lelőhely elhelyezkedése a 14. századi rekonstruált városképen belül (MÉSZÁROS 2009 alapján)

A hagymafej alakú kályhaszemekből lehetett a legtöbb töredéket és ép darabot is vizsgálni. Méretbeli különbségeiket legjobban az aljátméről értéke mutatja. *(Az átlagos átmérő 7 és 9 cm közé esett, ezzel szemben a legnagyobb 14 cm, míg a legkisebb 4,5 cm volt. A falvastagság egy töredéken belül is változott, átlagosan 1 és 0,5 cm között mozgott.)* Vörösre égett agyagból készültek, mindegyik darabot homokkal és kavicsokkal soványították. Néhány darabon a használat nyoma is megfigyelhető volt. A kályhaszemek alsó, a kályha belső terébe nyúló részének belsejében felfedezhető koromnyomok bizonyítják, hogy ezek a darabok használatban voltak. A kisebb átmérőjű kályhaszemek esetében egy esetben sem volt megfigyelhető koromnyom a belső és külső felületükön sem. Visegrád területéről a palota északi kis sziklaudvarának a 6/b rétegéből kerültek elő formában hasonlóságot mutató vörössárgára égett agyagból készült változatos

1 MÉSZÁROS 2009, 86.
 2 KOCSIS – SABJÁN 1998, 6.
 3 HOLL 1958, 214.
 4 KOCSIS-SABJÁN 1998, 6.

Az előkerült kályhaszemek négy típusa

méretű, hagymafej alakú kályhaszemek. Ezeknek a hagymafej alakú kályhaszemeknek kisebb nyújtottabb, finoman iszapolt, máz nélküli, vörös anyagú változati kerültek elő a 6/b feletti rétegből és a kápolnaterasz és díszudvar közötti rész feltárásakor is. Ezek a kályhaszemek mind a 14. század közepére keltezhetőek.⁵ Szintén vörös anyagú, fejlett fazekas-technikával készült 14. századra keltezhető, korongon felhúzott hagymafej alakú kályhaszemeket ismerünk a budai leletanyagból is.⁶ Itt is hasonló formával találkozhatunk, mint a vizsgált kályhaszemek esetében.⁷

A leletanyagban a pohár alakú kályhaszemek alkotják a második legnagyobb csoportot. A pohár alakú kályhaszemek, néhány az átlagtól eltérő darab ellenére kevesebb méretbeli eltérést mutatnak, mint a hagymafej alakú kályhaszemek. (Az átlagos peremátmérő 13-14,5 cm közé, az átlagos aljátmérő pedig 8-11 cm közé tehető. A peremátmérő minimum értéke 10 cm, maximum értéke 16,5 cm. Az alj átmérő mini-

mum értéke pedig 7,5 cm, maximum értéke 15 cm). Az összes vizsgált pohár alakú kályhaszem vörös anyagú. Egy töredék esetében lehetett elkülöníteni egy más típusú agyagot, amely vörösebb színnel rendelkezett és finomabban volt soványítva. A többi kályhaszemet homokkal és apró kavicsal soványították. Számos töredéken felfedezhetőek voltak a használat nyomai, amit a kályhaszemek külső és belső felületén található koromlenyomatok bizonyítanak. Visegrádon a királyi palota északi kis sziklaudvarának a 6/b rétegből kerültek elő hasonló formájú, de szürkére égetett, pohár alakú kályhaszemek, melyek a 14. századra keltezhetőek.⁸ A visegrádihoz hasonló anyagú és formájú,⁹ pohár alakú kályhaszemek a budai leletanyagból ismertek. Ezek a vörös színűre égett, pohár alakú kályhaszemek már korongon történő felhúzással készültek.¹⁰ Falusi környezetben Tiszaugon kerültek elő vörös anyagú, pohár alakú kályhaszemhez tartozó oldal és peremtöredékek. Ezek szintén a 14. századra keltezhetőek.¹¹

A területről kilenc darab töredék és egy teljes profillal rendelkező kályhaszem sorolható a négyzetes kályhaszemek csoportjába. Ezek a kályhaszemek világos vörös színűek, homokkal, apró kavicsal soványítottak. Formájuk a teljes profilt adó darab alapján volt rekonstruálható. E szerint négyzetes szájrésszel és kerek talprésszel rendelkeznek. Felületük több esetben bordákkal díszített. Ez a típusú kályhaszem az előképe a később kialakuló tipikus tál alakú kályhaszemeknek.¹² Visegrád területéről a fellegrárból került elő három darab, hasonló alakú négyzetes kályhaszem saroktöredéke. Ezek a homokkal, apró kavicsal soványított, vörösesbarnára égő kályhaszemek kézikorongon készültek. Hurkából építették fel őket, majd elsimították a felületüket.¹³ A palota északi kisudvarának a 14. századra keltezhető 6/b rétegből szintén előkerült egy azonos típusú kályhaszem. Ez a darab sárgás-szürkére égő agyagból készült,

5 NYÉKHELYI 1994, 164.

6 HOLL 1963, 346.

7 HOLL 1963, 376. (74. kép 10.)

8 NYÉKHELYI 1994, 164.

9 HOLL 1963, 376. (74. kép 12)

10 HOLL 1963, 346.

11 LASZLOVSZKY 2006, 310-311.

12 NYÉKHELYI 1994, 164.

13 KOCSIS-SABJÁN-TÓTH 2006, 104.

négyszögletes szájnnyílással és kerek fenékrészszel rendelkezett.¹⁴ A négyzetes kályhaszemek közül a teljes profillal rendelkező darab belső oldalfelezőjét ék alakú idommal díszítették.

A leletanyagból összesen négy töredéket lehetett a négykaréjos kályhaszemek csoportjába sorolni. Ezek a kályhaszemek feltehetően a négyzetes kályhaszemekhez hasonlóan kerek aljrészrel rendelkeztek. A kerek talprész felett pedig egy négykaréjosra kialakított perem helyezkedett el, melynek töredékei az Ágasház területéről is előkerültek. Ezek is vörös, homokkal és apró kavicssal soványított kályhaszemek.

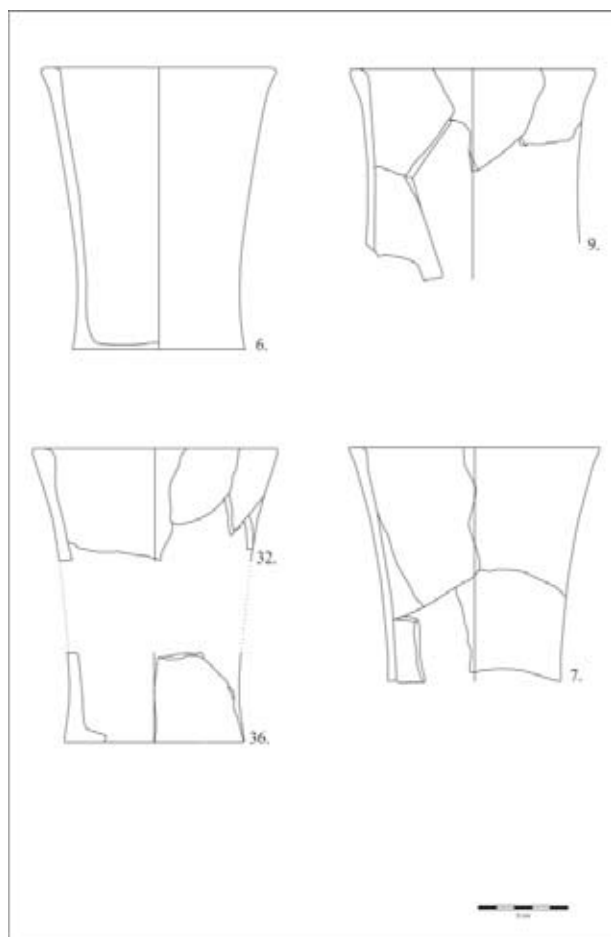
Készítés-technika és értelmezési lehetőségek

A kályhaszemek homokkal és apró kavicssal soványítottak és több esetben apró mészszemcséket is tartalmaztak. Ha ezek az agyagban lévő mészszemcsék bizonyos méretet meghaladnak, akkor hibát okozhatnak a kerámiában. Ezt a hibát mészkukacnak nevezzük, amely minden vizsgált kályhaszem-típusnál

előfordult. Feltehetőleg ezeket a kályhaszemek néhány kivételt nem számítva hasonló minőségű agyagból, korongon készültek. A hagymafej alakú kályhaszemeknél további formázási technikák is megfigyelhetők voltak (5. kép). A korongoláskor a kályhaszem aljánál keletkező „szoknyaszerű”, a korongra oldalt rálapuló részt, egy vágóeszközzel (fakéssel vagy hasonló eszközzel) eltávolították. Ezután pedig a kályhaszemet levágták a korongról, melynek nyomai szintén megfigyelhetők az egyes darabokon. A négyzetes és négykaréjos kályhaszemek esetében szájnnyílást minden esetben utólagosan alakították ki. Ujjbehúzás és simítás nyomai látszódnak a négyzetes kályhaszemek sarok részénél a külső és belső felületen egyaránt, és a négykaréjos kályhaszemek belső felületén is. Egy négyzetes kályhaszem esetében az oldalfelezőnél egy ék alakú, díszítésre szolgáló idom figyelhető meg. Ezt a díszítőelemet utólag illesztették hozzá a kályhaszem belső oldalához. Az utólagos hozzáillesztést bizonyítja, hogy az ék alakú idom alját és a kályhaszem belső oldalát, a kályhaszem készítője nem dolgozta össze kellő figyelmességgel.

Hagymafej alakú kályhaszemek aljának kialakítása: „szoknya” levágásának nyoma és korongról történő levágás nyoma

Pohár alakú kályhaszemek

Az általam vizsgált lelőhelyen öt kemence maradványát tárták fel. A kemencék közül azonban egyik sem tekinthető egyértelműen egy szemeskemence maradványának. A területről származó kályhaszemek és töredékeik esetében nem lehetett megfigyelni, hogy azok a kemencék közelében nagyobb számban kerültek volna elő. Az sem bizonyítható, hogy a lelőhelyen feltárt kályhaszemek egy kemencéhez tartoztak volna. Viszont a kályhaszemek jellegéből, anyagából és méretéből következően néhány érdekes kérdésfelvetésre nyílik lehetőség. A hagymafej alakú kályhaszemeknél nagy méretbeli különbségeket fedezhetünk fel. A kisebb szájmérőjű (4,5-5 cm) hagymafej alakú kályhaszemeknél felvetődik az a kérdés mire is használhatták ezeket a darabokat. Feltételezhető, hogy más nagyobb méretű kályhaszemekkel együtt egy kályhába építették be őket, hiszen külön ekkora kályhaszemekből álló kályhát nem lett volna érdemes építeni. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy más nagyobb kályha-

szemekkel együtt kerültek beépítésre a kisebb darabok, meg kell vizsgálnunk a kályha melyik részén volt célszerű elhelyezni őket. A kályha falvastagságát minden bizonnyal a nagyobb kályhaszemek méreteihez igazították. Viszont ha a kisméretű hagymafejes kályhaszem szájnnyílása nem ért volna be a tüzelőtérig, a tüzeléskor keletkezett hő hatására könnyen felforrósodhatott és megrongálódhatott (felrobbant) volna. Így feltételezhető, hogy ezek a kályhaszemek esetleg a kályha tetején díszítő funkciót láttak volna el. Ezt támasztja alá, hogy ezeknél a kis daraboknál koromlenyomatot sem lehetett megfigyelni. Továbbá felvetődhet az a lehetőség, hogy ezeket a kályhaszemeket a kályhák sarokrészeihez építették be, ahol szintén nem szükséges, hogy beérjenek a tüzelőtérig. Azonban nem állíthatjuk biztosan, hogy ezeket a kisebb kályhaszemeket használatba is vették.

BIBLIOGRÁFIA:

- HOLL 1958 Holl Imre: Középkor kályhacsempek Magyarországon 1. Budapest Régiségei 18 (1958) 211-300.
- HOLL 1963 Holl Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából. Budapest Régiségei 20 (1963) 335-394.
- KOCSI – SABJÁN 1988 Kocsis Edit – Sabján Tibor: A visegrádi királyi palota kályhái és kályhacsempe leletei. Visegrád Régészeti Monográfiái 3. Visegrád 1998.
- KOCSIS – SABJÁN – TÓTH 2006 Kocsis Edit – Sabján Tibor – Tóth Boglárka: A visegrádi fellegrvár középkori és török kori szemeskályhái. In: Buzás Gergely (szerk.): A visegrádi fellegrvár. Visegrád Régészeti Monográfiái 6. Visegrád 2006. 104-123.
- LASZLOVSZKY 2006 Laszlovszky József: Későközépkori lakóház Tiszaugon. Studia Caroliensia 3-4 (2006) 295-313.
- MÉSZÁROS 2009 Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád 2009.
- NYÉKHELYI 1994 Nyékhegyi Dóra: A kápolna és az északkeleti palota kerámialeletei. In: Buzás Gergely (szerk.): A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Visegrád Régészeti Monográfiái 1. Visegrád 1994. 163-181.